

EN TORNO Ó TOPÓNIMO TOEDO

Fernando Cabeza Quiles

O apelativo de lugar **Toedo**, situado na parroquia do mesmo nome, no concello pontevedrés da Estrada, parece versión, co *-l-* intervocálico desaparecido, do castelán **Toledo**, nome da famosa e histórica cidade de Castilla-La Mancha.

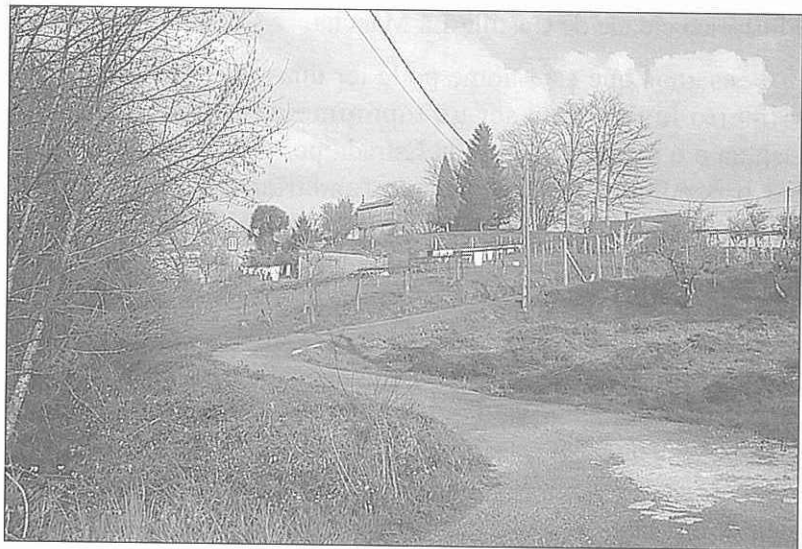
Pensamos que este nome pode ter dúas posibles orixes. En primeiro lugar, pode ser un topónimo de traslado, traído a Galicia e ó actual concello da Estrada por un grupo de mozárabes procedentes de Toledo, que fundarían aquí un pequeno núcleo poboado co nome da súa cidade de procedencia. Esta hipótese parece reforzarse, nun principio, coa presenza contrastada en Galicia de grupos procedentes da cidade de Toledo, o xentilicio dos cales sería “tol(e)dáns, na Galicia costeira ou occidental, e “toldaos” na central ou continental. Así, a grupos destes toldaos faría alusión, na Galicia interior, o topónimo **Toldaos** (Moralejo, 1977: 30 n. 19), que proviría da palabra **toletanus*, cunha perda temperá do *e* protónico, que impediría a desaparición do *-l-* intervocálico, pero que sería posterior á sonorización do *t* en *d* (Cabeza, 2000: 55). A este respecto, nunha cita de Du

Cange aparece “Et pergit per Toldanos usque ad Panton” (Moralejo, 1977: 94 n. 6).

A posible chegada a Galicia de grupos procedentes do sur vese reafirmada por outro topónimo. É o caso do nome de lugar **Cumbraos**, que sinala, nesta ocasión, o asentamento dun grupo de mozárabes procedentes da cidade de Coimbra (Moralejo, 1977: 30 n. 19).

Aínda considerando a presenza certa en Galicia de toldaos ou tol(e)dáns, os posibles fundadores e creadores do topónimo **Toedo**, esta teoría tropeza, segundo pensamos, coa perda do *-l-*intervocálico de **Toedo**, procedente de **Toletum*, xa que esta desaparición debeu producirse antes da chegada dos hipotéticos emigrantes procedentes da cidade de Toledo.

En canto á segunda posibilidade, para nós a máis fiable, coidamos que o topónimo **Toedo**, coma o seu case homónimo **Toledo**, pode proceder dunha base **tol*, “altura”, detalle orográfico que se cumpre en relación ó noso **Toedo**, situado sobre unha pequena pero definida altura e, de maneira máis manifesta, no caso da cidade de **Toledo**.

Toedo, sobre unha pequena pero definida altura.

Ó anterior respecto, de **Toledo**, para nós o tocaio galego de **Toedo**, di o investigador Emilio Nieto: “A pesar de que la bibliografía es amplia y compleja, sólo puede asegurarse que *Toletum* es adaptación latina de un topónimo anterior, en el cual se puede aislar un elemento **tol-* cuyo significado es, probablemente, “altura”, presente en una amplia serie de topónimos de España y fuera de ella” (Nieto, 1997, voz *Toledo*: 340). Entre esa serie de topónimos atópase, segundo pensamos, o **Toedo** galego.

Outro autor que explica indirectamente o nome de lugar **Toedo**, a través do seu homónimo **Toledo**, é Josep Maria Albaigès, quen di que “**Toledo**, importante centro celtibérico carpetano, conocido por los romanos con el nombre de *Toletum*, citado abundantemente en los itinerarios de Antonino, Tolomeo, Mela, etc... procede de la raíz prerromana **tol*, posiblemente “altura” (Albaigès, 1998, voz *Toledo*: 595),

Pola nosa banda, á parte de **Toledo**, outros topónimos peninsulares probablemente emparentados co noso **Toedo** que destacamos e que estarán en cadansúa altura son outro **Toledo** situado na provincia de Huesca, **Toledillo** na de Soria e **Toleda** na de Badajoz

En canto a orixe do topónimo **Toledo** e, por extensión, do noso **Toedo**, parece moi antiga. Así, para o mestre Menéndez Pidal o **Toledo** español podería ter correspondencia cun **Toleto** lígur do Piemonte italiano da provincia de Alessandria e con outro **Tuleto** existente en Toscana (Menéndez, 1980: 173).

A mesma posible orixe lígur ou ilirio-lígur ou ambro-lígur-ili-ria que propón para o topónimo **Toledo** Menéndez Pidal é referendada por Rafael Lapesa, quen atopa correspondencia entre o **Toledo** hispano e o devandito **Toleto** do Piemonte e con outro **Toleto** que hai en Lombardía (Lapesa, 1962. 14-15).

Para Moralejo Laso o substrato ilirio-lígur ou ambro-ilirio, coma di el, tamén estaría presente nos devanditos topónimos peninsulares **Toledo** (*Toletum* en época romana), o **Toledo** de Huesca, **Toledillo** de Soria, **Toleda** de Badajoz e o **Toleto** do

Piemonte. Todos estes nomes de lugar tiveron, segundo o citado profesor, o seu correspondente galego nun *castellum Toletum* tirado da expresión *castellani Toletenses* da inscrición latina dunha táboa de hospitalidade romana achada no Caurel e publicada na revista “Emerita”, XXVIII, 1960, 143-146 (Moralejo, 1977: 28 n. 13). Este *Toletum* é dado por desaparecido polo profesor Moralejo (Moralejo, 1977: 32 n. 23).

Malia o anterior, nós consideramos que o devandito e documentado *castellum Toletum* galego puido dar, por elipse ou desaparición do vocábulo *castellum* e perda do *-l-* intervocálico e sonorización do *-t-* tamén intervocálico, o topónimo **Toedo**, quizais desaparecido no Courel, pero presente no concello da Estrada.

A devandita desaparición do *-l-* entre vocais, que é característica do galego e do portugués fronte ás demais linguas románicas, non se dá nun lugar chamado **Toledo**, situado nun emprazamento elevado á esquerda do río Miño, fronte ó encoro ourensán de Castrelo (Rivas, 1994: 80). No ámbito portugués pasa o mesmo con outro lugar chamado **Toledo**, que supónemos tamén nun sitio elevado, situado no distrito de Lisboa, que pode conserva-lo seu o seu *-l-*, se fose nome antigo, por arcaísmo (Menéndez, 1980: 173).

Na provincia de Oviedo existe un lugar alto sobre o río Sella chamado **Toleo**, seguramente emparentado co noso **Toedo** e **Toledo**, que para o profesor Concepción proviría ou estaría relacionado coa variante prerromana de **twr*, “altura”, **tul*, “punta, cumbre de montaña” (Concepción, 2001: 617). Pola nosa banda, coñecemos outro lugar elevado, situado nas encostas de monte Naranco, a carón da cidade de Oviedo, chamado así mesmo **Toleo**.

O mencionado profesor tamén fai provir de **tul*, “punta, cumbre de montaña”, similar ó elemento **tol*, “altura”, que demos para explicar **Toedo**, o topónimo asturiano **Tolóbriga**, referido a unha altura rochosa, composto de **tul*, “cumbre de montaña” e o celta *briga*, “altura fortificada, fortaleza, castelo,

castro”. Isto fai que o nome de lugar **Tolóbriga** sexa unha repetición ou tautoloxía de altura ou altura fortificada. A este respecto, pensamos que tamén os topónimos **Toledo** e **Toedo**, **Toleda**, **Toleto**, etc. puideron nomear nun principio alturas fortificadas.

Outros topónimos asturianos co -l- intervocálico conservado, coma é perceptivo neste dominio lingüístico, que poden estar relacionados co de **Toedo**, todos situados en lugares elevados, son **Tolobre**, **Tolivia**, **Tolinas** e **Tol** (Concepción, 2001: 616-617).

En Galicia, topónimo similar ó devandito de **Tol** é o de **Tal**, nome dunha parroquia do concello de coruñés de Muros, que debeu nacer no lugar de **Tal de Arriba**, da mesma freguesía e que nós parece unha tautoloxía de altura. Esta repetición ou reincidentia produciríase cando os usuarios do nome de lugar próximo **Tal**, igual a altura, perderon a conciencia deste significado e superpuxeron para nomea-la mesma realidade orográfica o vocábulo máis recente (**de**) **Arriba**, étimo aínda en vixencia perfectamente relacionable coas características topográficas do lugar de **Tal de Arriba**. Este topónimo galego non perdeu o seu *l*, coma no caso de **Toedo**, proveniente de **Toletum*, por ser esa letra final de palabra e non intervocálica.

Volvendo á base ambro-lígur ou iliria **tol*, “altura”, dicir que os devanditos atributos ilirio, lígur e ambrón, que non se exclúen entre si, teñen en común a súa característica de seren substratos preindoeuropeos mediterráneos (Cabeza, 1992: 108) e que o pobo lígur, denominación literaria dos ambróns (Menéndez, 1980: 90), á parte do seu posible topónimo **Toedo**, deixou en Galicia a pegada da súa existencia no seu topónimo étnico **Ambroa**, nome dunha aldea do concello de Tordoia (A Coruña), e dunha freguesía anexa de Santa Olalla de Viña, concello de Irixoa (A Coruña) que, lembraría a tribo ou pobo antigo dos ambróns (Menéndez, 1980: 90).

Fóra de Galicia, aludiran ó mesmo grupo étnico os nomes de lugar **Ambrona**, en Soria –provincia na que hai un **Toledillo**–. Outro lugar chamado **Ambrona** na provincia de Cáceres. Un

Hambrón (con *h* antietimolóxico) en Salamanca. E dous **Ambrões** en Portugal.

Fóra da Península, topónimos referidos á mesma etnia deben ser **Ambruno** e **Ambrón** en Italia. E **L'Ambron** e **Lambronne** en Francia (Rabanal, 1967: 101).

Fóra de **Toedo**, **Toledo**, etc., outros topónimos de procedencia lígur, iliría, ambroa (ou substrato mediterráneo occidental) son os que pertencen á ampla familia da voz “lama”, coma **Lama**, **Lamela**, **Lamazal**, **Lamazares**, **Lameira**, **Lameiro**, **Lamoso**, etc.

O lugar de Toedo vese coroado por un pequeno coto pedroso chamado
A Carballeira de Tanoira.

BIBLIOGRAFÍA

- ALBAIGÈS, J. M., (1998): *Enciclopedia de los topónimos españoles*. Barcelona, Planeta.
- CABEZA QUILES, F., (1992): *Os nomes de lugar. Topónimos de Galicia: a súa orixe e o seu significado*. Vigo, Ed. Xerais.
- CABEZA QUILES, F., (2000): *Os nomes da terra. Topónimos galegos*. Noia, Ed. Toxosoutos.
- CONCEPCIÓN SUÁREZ, J., (2001): *Diccionario toponímico de la montaña asturiana*. Oviedo, Ed. KRK.
- LAPESA, R., (1962): *Historia de la lengua española*. Madrid, Escelicer.
- MENÉNDEZ PIDAL, R., (1980): *Toponimia prerrománica hispana*. Madrid, Gredos.
- MORALEJO LASO, A., (1977): *Toponimia gallega y leonesa*. Santiago, Ed. Pico Sacro.
- NIETO BALLESTER, E., (1997): *Breve diccionario de topónimos españoles*. Madrid, Alianza Editorial.
- RABANAL, M., (1967). *Hablas hispánicas, temas gallegos y leoneses*. Madrid.
- RIVAS QUINTAS, E., (1994): *Lingua galega, nivéis primitivos*. Santiago, Ed. Laiovento.